

Woningopzichten: een MISLUKT professionaliseringsproces

Ali de Regt

Tegen het einde van de 19e eeuw werden de termen maatschappelijk werk en sociale arbeid gebruikt als aanduidingen voor het optreden van mannen en vrouwen uit de "hogere" stand ten behoeve van de "lagere" standen. Liefdadig werk omvatte een breed scala van activiteiten: armenzorg, zorg voor verwaarloosde en criminele jeugd, opvang van wezen en van ongehuwde moeders, heropvoeding van prostitués, reclassering van ex-gevangenen, toezicht op arbeiderswoningen, en opvoeding en ontwikkeling van de lagere volksklassen.

De dreiging die van de grote massa's arme, onontwikkelde en onbeschaafde stadsbewoners uitging op de gegoede burgerij, kan als een van de achtergronden voor het bedrijven van filantropie beschouwd worden. Alleen materiële steun leek niet genoeg om deze dreiging tegen te gaan. Bij alle vormen van sociale arbeid ging konkrete hulpverlening dan ook gepaard met pogingen het beschavingsniveau van de betrokkenen te verhogen.

In Nederland tekenden zich rond de eeuwwisseling bij degenen die zich met sociale arbeid bezighielden veranderingen af in de visie op dit werk: liefdadig werk door vrijwilligers zou plaats moeten maken voor beroepsarbeid door deskundigen. Hiermee kwam in het maatschappelijk werk een proces op gang van beroepsvorming, en dit vormde de voorwaarde voor het streven naar verdergaande professionalisering. Het verwerven van een professionele status betekent dat beoefenaars van één beroep het recht krijgen onderling te bepalen wat de inhoud van het werk zal zijn en wie tot dit werk kunnen worden toegelaten (1). Een gespecialiseerde, wettelijk erkende opleiding, de vorming van een beroepsvereniging, het opstellen van een beroepscode en het uitbrengen van een eigen tijdschrift kunnen

gezien worden als stappen in het proces van professionalisering, die echter noch afzonderlijk, noch in combinatie noodzakelijkerwijs de nagestreefde autonomie opleveren. Gezien het feit dat maatschappelijk werkers niet een "zelfstandig" beroep uitoefenen, maar altijd in dienst van organisaties werkzaam zijn, is het trouwens de vraag of een verregaande mate van autonomie en daarmee van professionele status voor deze beroepsgroep ooit bereikbaar is. Waarschijnlijk moet deze vraag ontkennd beantwoord worden en kan men hoogstens spreken van para- of semi-professionele beroepen (2). Dit neemt niet weg dat met de opkomst van maatschappelijk werk als beroepsarbeid de professionalisering soms schuchter, soms krachtig ter hand werd genomen.

Wanneer sociologen professionalisering tot onderwerp nemen, hebben zij het bijna zonder uitzonderingen over professionaliseringspogingen die met succes bekroond zijn of beloven te worden. Artsen, apothekers en advocaten hebben als beroepsgroepen een grote mate van autonomie bereikt, psychotherapeuten lijken een eind op weg, verpleegsters en maatschappelijk werkers hebben een semi-professionele status steeds dichterbij zien komen.

Maar er zijn ook beroepsgroepen die in hun professionaliseringsstreven minder succesrijk zijn geweest en hun pogingen niet bekroond zagen. Ook deze beroepsgroepen verdienen aandacht; hun wederwaardigheden kunnen veel zeggen over de vraag hoe en waarom bepaalde groepen er wel, andere er niet in slagen hun beroep als professie erkend en aanvaard te krijgen.

Dit artikel gaat over woningopzichten, een beroepsgroep die er niet in is geslaagd een professionele status te bereiken. Woningopzichten - vrouwen die het beheer over arbeiderswoningen voerden en dit combineerden met sociale arbeid jegens de bewoners van die woningen - probeerden al aan het begin van deze eeuw hun werk tot professie om te vormen. De belangen die zij hierbij hadden en de doeleinden die zij hiermee hoopten te bereiken, wil ik in het eerste deel van dit stuk duidelijk maken. Professionalisering van het woningwerk is om een aantal redenen niet gelukt.

Een voorname reden ligt in het feit dat het woningwerk zelf steeds minder belangrijk werd gevonden. In het laatste deel van dit artikel zal ik proberen aannemelijk te maken dat dit onder meer het gevolg was van de heel eigen manier waarop hulpverlening en sociale controle in het oorspronkelijke woningwerk samengingen, waardoor veranderingen in het beschavingspeil van cliënten - in principe alle arbeiders - het woningwerk ten dele overbodig, ten dele onacceptabel maakten.

Beheer van arbeiderswoningen

In de tweede helft van de 19e eeuw werd de huisvesting van de arbeidende klasse als probleem ontdekt. Met de verbetering hiervan werd een aanvang gemaakt door de oprichting van een aantal bouwverenigingen van half-filantropische, half-speculatieve aard, waarbij kapitaalverschaffers, ten behoeve van betere huisvesting van arbeiders, genoeg namen met een bescheiden rentepercentage. Sociaal-voelende burgers zagen deze vorm van woningbouw als een oplossing voor de erbarmelijke woonsituatie van arbeiders, juist omdat ze zowel huurders als kapitaalverschaffers ten goede kwam. Investering in dit soort woningbouw kon een veilige geldbelegging betekenen, zeker als de woningen goed beheerd werden en eigenaars in ruil voor goed onderhoud verzekerd konden zijn van een regelmatig binnenkomen van de huur en een behoortlijke zorg voor de woningen.

In 1889 introduceerde Hélène Mercier het beheer van arbeiderswoningen als een voor Nederland nieuwe vorm van sociale arbeid. In haar boek *Over Arbeiderswoningen* beschreef ze het werk van Octavia Hill, die in de zestiger jaren was begonnen met het opzicht over een aantal woningen in Oost-Londen en dit beheerswerk met succes had weten uit te breiden (3). Uitgangspunt van Octavia Hill was het zakelijke, niet-filantropische karakter van het woningbeheer. Door wekelijkse huurophaling had de opzichteres de gelegenheid kennis te nemen van de toestand waarin de woningen verkeerden, klachten over gebreken te vernemen, maar ook de aan de bewoners gestelde woonnormen af te dwingen. Tegenover de plicht van regelmatige huurbetaling en goede zorg voor de woning had de huurder recht op goed

onderhoud. Op basis van het zakelijk contact dat door regelmatig ophalen van de huur gelegd werd tussen opzichteres en bewoners konden meer persoonlijke contacten opgebouwd worden, waarbij de opzichteres tot helpster, opvoedster en raadgeefster van de huurders en hun gezinnen kon worden.

Deze ideeën zijn de basis geworden van het woningwerk in Nederland (4). In 1883 ging Johanna ter Meulen naar Londen om bij Octavia Hill het woningwerk te leren, enkele jaren later gevolgd door Louise Went. Na hun terugkeer werden beiden in staat gesteld het geleerde hier in de praktijk te brengen. Een bevriende filantroop verschaftte Johanna ter Meulen de middelen om een aantal woningen in de Jordaan te kopen, te verbouwen en over deze woningblokken het beheer te voeren. Louise Went werd opzichteres over de woningen van de mede door haar opgerichte Bouwonderneming Jordaan. Deze eerste twee opzichteressen gaven door hun praktisch werk en door hun geschriften de richting aan waarin deze vorm van sociale arbeid zich zou ontwikkelen.

Ook in hun visie stond centraal dat het niet om liefdadig werk ging, maar om werk dat weliswaar ten gunste van de armen werd verricht, maar dat tevens ten goede moest komen aan de eigenaar namens wie de opzichteres optrad. Hieruit vloeide voort dat zij het zakelijke beheer als fundamenteel zagen. Op basis van het vertrouwen dat via de zakelijke beheersrelatie werd gewekt, wilden zij tot verdergaande bemoeiing met de bewoners overgaan. Om tot een zo volledig mogelijke relatie met de gezinnen te komen, moesten opzichteressen het gehele beheerswerk zelf uitvoeren.

Een belangrijk aspect van het werk was het selecteren van nieuwe huurders. Door huisbezoeken werd nagegaan of de gegadigden geacht konden worden goed voor hun woning te zorgen, de huur te kunnen opbrengen en in de buurt te passen. Veel tijd besteedden opzichteressen ook aan het ophalen van de huur. Wekelijkse huurinning bevorderde stipte betaling en ging huurachterstand tegen, maar werd vooral ook belangrijk gevonden omdat het de opzichteres de gelegenheid verschaftte om op "onge-

dwongen" wijze regelmatig contact met de huurders te onderhouden. Het was de gelegenheid waarbij opzichteressen zich op de hoogte konden stellen van klachten, van te verrichten onderhoudswerkzaamheden, het was ook de gelegenheid waarbij zij naleving van het huurreglement controleerden en nagingen hoe bewoners met de woning omsprongen. De uit deze werkzaamheden voortvloeiende administratie verzorgden de opzichteressen ook zelf.

Dit zogenaamde "zakelijke" beheer vormde niet het hele woningwerk; opzichteressen probeerden huurders ook tot betere bewoners op te voeden. Niet alleen werden aanwijzingen en adviezen gegeven over gebruik, indeling en schoonhouden van de woning, maar de raadgevingen strekten zich in vele gevallen uit tot de hele leefwijze van het gezin: tijdsindeling, beheer van het huishoudgeld, opvoeding van de kinderen, ontwikkeling en ontspanning. Ook wat dit betreft was de huurinning vaak de aanleiding om adviezen te geven, en, van de kant van de huurders, om hun problemen aan de opzichteressen voor te leggen. Afhankelijk van de aard van deze problemen probeerden opzichteressen zelf een oplossing te zoeken dan wel de bewoners te verwijzen naar andere sociale instellingen. Daarnaast organiseerden opzichteressen clubs, zetten ze leesbibliotheken op, organiseerden ze uitstapjes voor de jeugd, kortom droegen ze bij aan de ontwikkeling en ontspanning van "hun" bewoners.

Gezien al deze werkzaamheden konden opzichteressen slechts een relatief klein aantal woningen beheren. Honderd werd door hen als maximum gezien om naast het zakelijke beheer tijd over te houden voor persoonlijke kontakten en sociaal werk in engere zin.

De eerste opzichteressen in Nederland traden in dienst van particuliere eigenaars of semi-filantropische bouwmaatschappijen. Na de inwerking treding van de Woningwet in 1901 werd de bouw van arbeiderswoningen op grotere schaal ter hand genomen, met name door nieuw opgerichte woningcorporaties. Tegen de hoop en verwachting van de woningopzichteressen in, gingen veel van deze corporaties niet over tot het aanstellen van een opzichteres. Dit had te maken met onbekendheid met hun werk,

met de financiële draagkracht van de corporaties, maar ook met hun ideële en organisatorische vorm. Veel woningcorporaties waren georganiseerd als verenigingen, waarvan vooral de "betere" arbeiders lid werden. Het beheer over de woningen werd gevoerd door onbetaalde bestuurders, bij grotere verenigingen bijgestaan door een huurophaler en een technisch opzichter die wel betaald werden. De besturen probeerden de zelfwerkzaamheid van de leden zoveel mogelijk te stimuleren; indien mogelijk werd het toezicht op de bewoning en het organiseren van maatschappelijk werk opgedragen aan uit de leden gekozen bewonerscommissies. Opzichteressen pasten niet binnen deze structuur.

Vergroting van het woningbezit van de corporaties vond vooral na de Eerste Wereldoorlog plaats. Het beheer over kleine complexen zoals woningopzichteressen voor ogen stond, werd daardoor teruggedrongen, ook bij woningbouwverenigingen die wel een opzichteres in dienst hadden genomen. Eenzelfde tendens naar grootschalig woningbeheer trad op toen gemeenten zelf tot bouw van arbeiderswoningen overgingen. Vooral in grote gemeenten werd het aandeel van de gemeentewoningen in het totale bestand van arbeiderswoningen aanzienlijk. Beheer over deze huizen werd gevoerd door woningdiensten of speciaal voor dat doel opgerichte stichtingen: uitgebreide ambtelijke apparaten die zich kenmerkten door hiërarchisering en splitsing van taken. Opzichteressen kregen binnen deze diensten een eigen werkterrein, hetgeen hun werk minder veelzijdig maakte dan dat van opzichteressen die zelfstandig een klein complex woningen beheerden.

Volgens een in 1930 gehouden enquête waren er in dat jaar 111 opzichteressen in Nederland werkzaam (6). Hiervan waren er 60 in dienst van gemeenten, 51 in dienst van diverse soorten bouwverenigingen en van particulieren. Sommige gemeente-opzichteressen, inspectrices genoemd, werkten in kleinschalige complexen voor onmaatschappelijke gezinnen, anderen hadden een coördinerende functie, maar de meesten hadden het toezicht over een of meerdere complexen gemeentewoningen. Zij hielden zich bezig met het selecteren en plaatsen van woningzoekenden, ze hielden toezicht op de bewoning, gaven voorlichting en verwezen door naar allerlei hulpverlenende in-

stanties. In de nieuwe stadswijken begeleidden opzichsteressen de bewoners bij het aanpassen aan de vreemde woonomgeving.

Van de opzichsteressen in dienst van verenigingen of particulieren oefenden de meesten nog het hele beheer uit, al was met name het persoonlijk contact met de bewoners door het toenemend aantal beheerde woningen sterk naar de achtergrond gedrongen.

Enquêtes die eind jaren veertig en begin jaren vijftig werden gehouden, wezen uit dat het werk van opzichsteressen sinds 1930 nog verder was veranderd. De eenheid van zakelijk beheer en sociale hulpverlening was verbroken. Nog maar weinig opzichsteressen haalden zelf de huur op, van intensieve bemoeiing met alle bewoners was geen sprake meer. Van het zakelijke beheer bleef uiteindelijk het selecteren van de kandidaat-huurders over. Opzichsteressen, steeds vaker woningmaatschappelijk werksters genoemd, gingen zich richten op probleemgevallen; burenruzies en huurschuld waren vaak aanleiding tot het contact tussen bewoner en maatschappelijk werkster. Bewoners wier problemen niet direkt samenhangen met de woning, werden doorverwezen naar andere instellingen.

Het werk van de huidige woningmaatschappelijk werksters lijkt ten dele op dat van de vooroorlogse opzichsteressen, maar is beperkter; binnen het totale woningbeheer hebben ze een gespecialiseerde deeltaak. Het streven van de oude opzichsteressen naar een centrale positie in het beheer van arbeiderswoningen is niet gerealiseerd.

Een vrouwelijk beroep

"Beheer van arbeiderswoningen is een gesalarieerd vak, bij uitnemendheid voor de vrouw geschikt" (8). Deze uitspraak van een van de eerste woningopzichsteressen is niet zozeer de constatering van een feit, als wel een programma van actie: woningbeheer moet als "vak" erkenning krijgen, en wel als specifiek vrouwelijk beroep.

In een periode waarin de wens van vrouwen uit de hogere standen naar zinvolle tijdsbesteding buiten huwelijk en gezin steeds meer werd gehoord, was het opeisen van bepaalde soorten beroepsarbeid als exclusief vrouwelijk een manier om zich een eigen

positie op de arbeidsmarkt te verwerven, zich af te schermen tegen concurrentie van mannen en zich bovendien te beschermen tegen het verwijt van "onvrouwelijkheid". De claim van vrouwelijke exclusiviteit werd gerechtvaardigd met verwijzing naar de inhoud van het werk en de speciale eigenschappen en talenten van vrouwen die daarbij goed zouden aansluiten.

Dit gold ook voor het woningwerk. Het beheer van arbeiderswoningen omvatte meer dan puur zakelijk optreden, persoonlijke bemoeienis met de bewoners maakte er een belangrijk onderdeel van uit. Het opvoedend werk was primair gericht op de zorg voor de woning, het onbetwiste terrein der vrouw. Woningopzichsteressen hielden toezicht op het schoonhouden van het huis en van de gemeenschappelijke trappen en portalen, controleerden of het behang- en schilderwerk werd ontzien en of er geen vernielingen werden aangericht, letten op het gebruik van de verschillende vertrekken en probeerden burenruzies te beslechten en te voorkomen. Indien nodig trachtten zij huisvrouwen een goede tijdsbesteding bij te brengen om al het huishoudelijke werk op tijd af te kunnen krijgen. Als de huur niet op tijd binnenkwam, moest de oorzaak hiervan opgespoord worden. Hieruit kon voortvloeien hulp aan de huisvrouw bij de besteding van het huishoudgeld of het opzetten van een spaarregeling. Daarnaast probeerden zij de omgang van ouders met hun kinderen te verbeteren: zij stimuleerden bezoek aan consultatiebureaus voor zuigelingenverzorging, adviseerden over de lichamelijke verzorging van kinderen, over hun opvoeding, zij waakten tegen schoolverzuim, gaven raad bij school- en beroepskeuze (9).

Bij de toenmalige scherpe sexuele rolverdeling lag het min of meer voor de hand deze zaken tot het terrein der vrouw te verklaren, temeer daar men via huurophaling bijna uitsluitend met de vrouwelijke huurders in aanraking kwam. Juist de contacten "van vrouw tot vrouw" gaven de bewoonsters de mogelijkheid ook hun meer intieme problemen te bespreken; echtelijke conflicten, problemen met de kinderen, ongewenste zwangerschappen, financiële moeilijkheden werden aan de opzichsteres voorgelegd (10). Deze kon zich beperken tot luisteren,

maar ook adviezen geven, direkte hulp verlenen of doorverwijzen. Ook voor deze taak werden vrouwen als de meest aangewezen personen beschouwd; zij konden zich in de problemen van de huursters inleven juist omdat ze zelf vrouw waren. Vrouwen zouden beschikken over specifiek vrouwelijke eigenschappen als intuïtie, medegevoel, geduld en tact, die hen bij uitstek geschikt maakten voor deze opvoedende en steunverlenende taak.

Voorstanders van woningbeheer door opzichteressen waren echter van mening dat niet aan alle vrouwen het toezicht over arbeiderswoningen kon worden toevertrouwd: het werk moest worden voorbehouden aan vrouwen uit de "beschaafde stand" (11). Verbetering van de huisvestingssituatie van de arbeidersbevolking moest namelijk een onderdeel zijn van de verbetering van hun totale leefwijze; woningbeheer had mede ten doel het beschavingsniveau van de bewoners te verhogen. "Zij moet als mens staan tegenover de mensen, wier wel en wee voor een deel van haar afhangen, wier gemeenschapszin zij moet aanwakkeren om burenruzies te vermijden, wier kennis van hygiëne zij moet trachten te vergroten om een behoorlijk gebruik van de woning te bevorderen, wier opvoedkundig inzicht zij moet proberen te verdiepen, ten einde steun te verkrijgen in het tegengaan van de vernielzucht der jeugd, kortom wier gehele leven zij moet trachten op te voeren tot een hoger niveau" (12).

Een dergelijke taak zou alleen verricht kunnen worden door ontwikkelde en beschaafde vrouwen, die arbeidersvrouwen in aanraking konden brengen met een leven buiten het eigen sombere bestaan, met "beschaving", met "poëzie" (13).

Dit was echter niet het enige motief. Zoals gezegd werd woningwerk mede belangrijk gevonden omdat het vrouwen uit de betere kringen een werkring buitenshuis bood, een levenstaak die haar kon verlossen van de verveling van het thuis zitten, van de zinloosheid van haar bestaan. "De vrouw is zich van haar waarde bewust geworden. Zij weet dat zij meer kan zijn dan 't speelpopje van den man, de gevierde gast of de vriendelijke gastvrouw" (14). Beheer van arbeiderswoningen opende de mogelijkheid "talenten te ontwikkelen, de blik naar buiten te richten

en de hand aan het werk te slaan" (15), het kon een levensvulling betekenen voor ernstige goedwillende vrouwen, die voor hun werk beloond zouden worden met de warme toegenegenheid van de bewoonster. In eigen ogen strekte het werk van "beschaafde vrouwen" dus zowel henzelf als de ontvangende partij tot voordeel.

De opleiding tot woningopzichteres

In de kringen waar men zich met sociale arbeid bezighield en van waaruit ook het woningbeheer werd gepropageerd, kwam steeds sterker de overtuiging naar voren dat voor effectieve zorg voor de armen goedwillendheid en medegevoel niet genoeg waren, maar "dat ook voor socialen arbeid, opdat hij naar den eisch worde verricht, deugdelijke en ernstige voorbereiding onmisbaar moet worden geacht: een voorbereiding die deels een wetenschappelijk karakter dragen moet, omdat 't aankomt én op algemeene sociologische ontwikkeling en op bekendheid met velerlei wetgeving, én op geschiedkundige bestudeering van verschillende vraagstukken (...)" (16). In 1899 werd in Amsterdam de Opleidingsinrichting voor Sociale Arbeid, de latere School voor Maatschappelijk Werk opgericht, waar toekomstige sociale werksters een opleiding konden krijgen. In het eerste leerjaar zouden de leerlingen algemene sociale kennis moeten verwerven: "Een overzicht van de maatschappij, van hare wording en inrichting, van de wetten die haar beheerschen, van goede en slechte toestanden ten gevolge harer samenstelling (...)" (17). Op basis van dit inzicht zou de leerling moeten besluiten "aan de oplossing van welk vraagstuk tot hervorming van den tegenwoordige toestand zij haar krachten wijden wil" (18). Lessen in staathuishoudkunde, staatsinrichting, hygiëne, arbeids- en veiligheidswetgeving, wijkverpleging, boekhouden en administratie werden in het tweede jaar gevolgd door lessen over een aantal meer beperkte terreinen (armenzorg, volkshuisvesting, volksontwikkeling, kinderbescherming) en in het derde jaar door praktische vorming op een van deze gebieden; de opleiding moest naast theoretisch "voor een niet geringer deel praktisch wezen" (19).

"De opleidingsinrichting voor socialen arbeid is

niet alleen van 't hoogste belang als waarborg voor een steeds deugdelijker beoefening van maatschappelijk werk, - zij is het ook als inleiding tot een levenstaak, die voor menig jonge vrouw zal kunnen leiden tot levensvolheid en levensgeluk" (20). Hoewel de school vanaf het begin toegankelijk was voor zowel mannen als vrouwen, stond de oprichters toch vooral voor ogen een opleidingskans te bieden voor vrouwen uit de beschaafde standen, die zich uit sociale bewogenheid en schuldgevoel over de eigen bevoorrechte positie of om in eigen levensonderhoud te voorzien, met sociaal werk wilden bezighouden. Een gedegen opleiding zou ertoe kunnen bijdragen dat vrouwen, die over heel eigen talenten voor maatschappelijk werk heetten te beschikken, als de best gekwalificeerde krachten voor dit werk erkend zouden worden.

Tot de initiatiefnemers van de Opleidingsinrichting behoorden onder meer C.W. Jansen, A. Kerdijk, Helène Mercier en Louise Went, die zich allen al geruime tijd hadden ingezet voor een betere huisvesting van arbeiders en daarbij aan het beheer door vrouwen een belangrijke rol toekenden. De nieuwe school werd dan ook uitstekend geschikt geacht om toekomstige opzichteressen op te leiden. Woningwerk nam in de nieuwe opleiding een belangrijke plaats in: in de eerste vier jaar van haar bestaan ontvingen 12 leerlingen het diploma van opzichteres, tegen 4 dat van armenzorg, 3 dat van kinderbescherming en 1 van Toynbee-werk (21). Naast de voor alle specialisaties verplichte vakken bestond het programma van de aspirant-opzichteressen uit de vakken Woningvraagstuk, Woninghygiëne, Constructie en bouwmaterialen, en Administratie van arbeiderswoningen (22). In hun derde jaar gingen zij de praktijk in. Onder de hoede van een ervaren opzichteres maakten ze kennis met alle onderdelen van het beheerswerk. Na voltooiing van de opleiding werden ze geacht zelfstandig een complex arbeiderswoningen te kunnen beheren.

De Vereeniging van Woningopzichteressen (23)

Zoals gezegd wekte de Woningwet van 1901 de verwachting dat het aantal arbeiderswoningen zich in de nabije toekomst snel zou uitbreiden, waardoor

het werkterrein van opzichteressen sterk verruimd zou worden.

Voor de toen werkzame opzichteressen was er daarom alle reden om hun positie in het geheel van de volkshuisvesting nader te bepalen. In 1902 kwamen 16 opgeleide woningopzichteressen en 2 aspirant-opzichteressen op initiatief van Johanna ter Meulen en Louse Went bijeen om te spreken over de oprichting van een vakvereniging van opzichteressen. Zo'n vereniging zou er volgens hen toe kunnen bijdragen dat het beheer van arbeiderswoningen door ontwikkelde en beschaafde vrouwen op ruimere schaal erkenning zou vinden. In de statuten van de in 1903 officieel opgerichte vereniging werd als doel van de vereniging vastgelegd "bevorderen dat het opzicht over arbeiderswoningen kome in handen van voor dat werk opgeleide vrouwen die behalve onderhoud en administratie der woningen, de belangen der bewoners vol toewijding behartigen" (24).

Op de oprichtingsvergadering werd geruime tijd gesproken over het voorstel de vereniging de naam van Vereeniging van Woningopzichteressen te geven. Dit impliceerde, zoals een der aanwezigen terecht opmerkte, dat mannelijke opzichters van de vereniging zouden worden uitgesloten, en zij vroeg zich af of dit wenselijk was. De initiatiefneemsters bepleitten daarop met kracht dat het woningbeheer zoals dat door de vereniging zou worden opgevat en gepropageerd, een specifiek vrouwelijk beroep was dat niet door mannen kon worden uitgeoefend; de toelating van mannen tot de vereniging was daarom ongewenst. Van de 17 aanwezige leden stemden er vervolgens slechts twee tegen de uitsluiting van mannelijke leden, en daarmee tegen de naam Vereeniging van Woningopzichteressen.

De leden van de nieuwe vereniging waren van mening dat het woningwerk het best verbreid kon worden door "hooghouden" en "verheffen" van het werk. Kwaliteitseisen hadden in de eerste plaats betrekking op het maximum aantal woningen dat door één opzichteres beheerd kon worden: dit mocht de honderd niet te boven gaan wilden alle onderdelen van het beheer aan bod komen. Een tweede eis betrof de opleiding van opzichteressen: de Vereeniging wilde bevorderen dat alle toekomstige opzichteressen een opleiding aan de School voor Maatschappelijk Werk

zouden volgen, zodat op den duur alleen "opgeleide" vrouwen dit werk in handen zouden krijgen. Deze vrouwen zouden de mogelijkheid moeten hebben van het beroep van opzichteres te leven. Vandaar dat de oprichtsters van de Vereeniging zich ook sterk maakten voor een betere betaling van het werk (25). De bezoldiging moest losgekoppeld worden van de hoogte der huren en vervangen worden door een vast bedrag per woning per jaar. Hoewel sommigen bang waren dat een hoger salaris vrouwen uit financieel gewin tot het werk zou aantrekken, woog de overweging dat een goede bezoldiging dit werk ook voor onbemiddelde vrouwen uit de betere stand toegankelijk zou maken, zwaarder. Onderlinge communicatie moest ook tot verbetering van het werk leiden. Het plan was inhoudelijke problemen te bespreken aan de hand van jaarlijkse werkverslagen, maar dit kwam nooit goed van de grond. Ook het rondsturen van een leesportefeuille ging met nogal wat problemen gepaard.

Bij de oprichting van de Vereeniging van Woningopzichteressen stond de initiatiefneemsters dus duidelijk voor ogen in welke richting het woningwerk zich moest ontwikkelen bij uitbreiding van het werkterrein: beperking van het beroep tot vrouwen, beperking tot afgestudeerden van de School voor Maatschappelijk Werk, kleinschalig beheer en een beloning die paste bij de aard, omvang en belangrijkheid van het werk. De Vereeniging zou in de bescherming van en de propaganda voor het beroep een belangrijke rol moeten spelen en lidmaatschap van de Vereeniging zou - ook voor werkgevers - een garantie voor vakbekwaamheid moeten gaan inhouden. Het feit dat het woningwerk na 1901 aan omvang en belang beloofde te winnen was voor opzichteressen aanleiding te streven naar zeggenschap over de toelating tot en de inhoud van het beroep, met andere woorden naar een professionele status.

Direkt bij de oprichting van de Vereeniging bleek echter al dat men de eigen richtlijnen nog niet al te streng kon naleven. Op verschillende plaatsen waren opzichteressen in dienst die geen opleiding aan de School voor Maatschappelijk Werk gehad hadden. Met het oog daarop besloten de oprichters van de Vereeniging het lidmaatschap niet alleen open te stellen voor opgeleide vrouwen, maar ook die-

genen toe te laten die een aantal jaren praktijk achter de rug hadden. Met de bepaling dat de toelating van elk nieuw lid af zou hangen van het oordeel van de ledenvergadering over haar opleiding en ervaring, probeerde men te voorkomen dat er mensen lid van de Vereeniging zouden worden die noch theoretisch, noch praktisch geschoold waren. Met deze bepaling doorkruiste men echter de oorspronkelijke intentie om de toegang tot het woningwerk te beperken tot vrouwen met een beroepsopleiding.

Ook de salariseisen waren moeilijk te handhaven. Opzichteressen die een lagere bezoldiging kregen aangeboden dan door de Vereeniging was vastgesteld, namen daar meermalen genoegen mee, vaak met medeweten van het bestuur der Vereeniging (26).

De inconsequente opstelling van de Vereeniging kan niet los gezien worden van ontwikkelingen in de praktijk. In de eerste plaats bleek dat uitbreiding van het arbeidsterrein minder snel ging dan men had gehoopt, omdat, zoals we gezien hebben, een groot aantal woningbouwverenigingen niet overging tot het aanstellen van een opzichteres. Het stellen van eisen werd hierdoor bemoeilijkt. In de tweede plaats waren werkgevers die wel belangstelling hadden voor deze vorm van woningbeheer, er lang niet altijd van overtuigd dat voor dit werk zo'n langdurige opleiding nodig was. Zo bleek bij de oprichting van de Woningdienst in Amsterdam dat de wethouder van volkshuisvesting weliswaar sympathiek stond tegenover het werk van de opzichteressen en deze werkwijze ook bij de gemeente wilde invoeren, maar dat hij een driejarige opleiding overbodig achtte. Nodig waren zijns inziens vrouwen met wat levenservaring en levensinzicht en die zou men ook buiten de gediplomeerden van de School voor Maatschappelijk Werk kunnen vinden. In Amsterdam werden vervolgens vrouwen benoemd die geen beroepsopleiding gevolgd hadden (27). Ook andere gemeenten en verenigingen gingen over tot het aanstellen van niet of niet volledig opgeleide vrouwen.

De Vereeniging had hiertegen weinig verweer, het diploma van de School voor Maatschappelijk Werk was niet door de overheid erkend, de titel van woningopzichteres niet wettelijk beschermd. Nu moet ge-

zegd worden dat opzichtersessen hiertoe ook nooit bij de overheid hebben aangedrongen.

Toen bleek dat voor het woningwerk enige scholing toch onmisbaar was, kwamen bij de Vereeniging herhaaldelijk verzoeken binnen om bijscholingscursussen te organiseren. De Vereeniging zou geweigerd kunnen hebben onder verwijzing naar haar eis van een driejarige opleiding voor dit werk, maar een weigering zou werkgevers niet gedwongen hebben tot het aannemen van opgeleide opzichtersessen. In "het belang van het werk" werden daarom in overleg met de School een aantal avondlessen en korte cursussen opgezet. De scheiding tussen wel en niet opgeleiden werd hierdoor echter vager, de noodzaak van een volledige opleiding minder duidelijk aantoonbaar.

De Vereeniging van Woningopzichtersessen probeerde niet alleen te bevorderen dat het opzichterschap over arbeiderswoningen op den duur zou worden voorbehouden aan opgeleide vrouwen, zij probeerden ook invloed uit te oefenen op de inhoud van de opleiding (28). In een van de eerste bestuursvergaderingen werd het vakkenpakket vastgesteld dat voor aanstaande opzichtersessen noodzakelijk werd gevonden, en werd besloten tot samenwerking met de School inzake de praktische opleiding. Uit besprekingen tussen de besturen van de Vereeniging en de School resulteerde een regeling waarbij de Vereeniging zich garant stelde voor de praktische opleiding en in ruil daarvoor f 100,- per jaar voor de verenigingskas ontving. Ervaren opzichtersessen zouden de leerlingen in aanraking brengen met alle aspecten van het woningbeheer; selectie, onderhoud, huurinning, administratie en sociaal werk. Na deze praktijkperiode moesten de leerlingen deze werkzaamheden zelfstandig kunnen verrichten.

Na de Eerste Wereldoorlog werd echter duidelijk dat steeds minder opzichtersessen in kleine woningcomplexen werkten en steeds meer van hen verbonden waren aan grote verenigingen en gemeenten, waar het werk minder veelzijdig was. De Vereeniging was van mening dat opleiding tot all round opzichters in kleine complexen gewenst bleef, een opleiding in het "grote beheer" was onvolwaardig. Het probleem was dat de stagemogelijkheden in het "kleine

beheer" voortdurend terugliepen. Van de zijde van de School kwamen herhaaldelijk klachten over de praktische opleiding: de gekozen oplossing van deels groot, deels klein beheer werd door de leerlingen als verwarrend ervaren. Eind jaren '20 besloot de School leerlingen in gemeentewoningen te plaatsen buiten de Vereeniging om. Voor de Vereeniging was deze hele ontwikkeling aanleiding om in 1930 de band met de School voor Maatschappelijk Werk formeel te verbreken. Zij meende niet langer de verantwoordelijkheid te kunnen dragen voor een opleiding die door haar als volstrekt onvoldoende werd gezien en waarop zij inhoudelijk geen greep meer had. Terwijl het aantal "kleine blokken" te gering was geworden om alle leerlingen een plaats te geven, had het werk bij de gemeenten en de grote verenigingen zich ontwikkeld in een richting die strijdig was met de principes van volledig beheer en kon het dus geen voorbeeld zijn voor toekomstige opzichtersessen. Wel bleven individuele opzichtersessen, ook leden van de Vereeniging, meewerken aan de praktische opleiding en sprak de Vereeniging haar bereidheid uit de School van advies te blijven dienen aangaande de opleiding van opzichtersessen.

Veranderingen in het werk

Het was dus duidelijk dat de Vereeniging weinig gelukkig was met de veranderingen die zich tussen de beide wereldoorlogen in het woningbeheer voltrokken. Het merendeel der opzichtersessen bleef het kleinschalig beheer als de enig juiste manier van werken zien; het werk binnen grotere organisaties was in hun ogen toch minder waardevol. Hieraan zal niet vreemd geweest zijn het feit dat Johanna ter Meulen en Louise Went (de latere Mevr. van der Pek), de "pioniers" die aan het woningwerk in Nederland vorm hadden gegeven, een sterk stempel op het werk bleven drukken. Hun mening legde groot gewicht in de schaal bij de jongere opzichtersessen die, ook via de opleiding, met hun wijze van werken in aanraking waren gekomen (29). Wel waren er opzichtersessen die de veranderingen in het werk positiever beoordeelden. Zij probeerden wegen aan te geven om de positie van opzichtersessen in grote organisaties te verstevigen, niet door terug te grijpen op de

oude werkwijze, maar door het opheffen van nieuwe taken. Hun ideeën vonden wel enige weerklank, maar wantrouwen tegen grootschalig beheer bleef in de Vereeniging domineren (30).

Een antwoord op de vraag hoe de eenheid van "zakelijk" en "sociaal" beheer kon worden gehandhaafd, werd uiteindelijk gezocht in de huurinning: ook in de grotere organisaties moest de opzichteres zelf de huren innen om op die manier het contact met de bewoners te onderhouden. Deze eis werd ook neergelegd in het plan dat de Vereeniging opstelde voor de organisatie van het woningwerk bij de gemeenten. Huurophaling werd door de wethouder van volkshuisvesting in Amsterdam als een terecht uitgangspunt erkend, "anders zou men de huren wel kunnen innen per postquittantie" (31). Desondanks kon men niet verhinderen dat bij toeneming van het aantal woningen dat een opzichteres onder haar hoede had, het contact met de bewoners een minder belangrijke plaats ging innemen.

Hierdoor leek het werk ook minder specifiek vrouwelijk te worden. Dit was in elk geval de mening van de directrice van de School voor Maatschappelijk Werk, die hierin een oorzaak zag voor het teruglopen van de animo voor het woningwerk bij de leerlingen van de School. "De natuur heeft hare rechten herwonnen", meende zij, meisjes kiezen weer meer vrouwelijke richtingen als kinderverzorging en volkshuiswerk, en minder een "sociaal-technisch" beroep als opzichteres (32). Ook verschillende bouwverenigingen en gemeenten zagen niet waarom het beheer van arbeiderswoningen speciaal door vrouwen zou moeten gebeuren en gingen over tot het aanstellen van mannelijke opzichters. De woningopzichteressen keerden zich fel tegen de gedachte dat ook mannen dit werk konden doen; zij wezen erop dat woningbeheer nog altijd taken omvatte waarvoor alleen vrouwen geschikt waren. Zo zei Louise Went: "Ondanks alles, hetgeen over deze zaak is gezegd, blijf ik bij de opvatting, dat woningbeheer bij uitstek vrouwelijk werk is. Ik denk om te beginnen aan het plaatsen der bewoners, waaraan het bezoek der gezinnen in de oude woning vooraf gaat; het waarnemen van de wijze van bewoning, het zich indenken in de woningbehoefte der gezinnen niet alleen, maar het zorgen dat zij zo

geplaatst worden, dat ze zelf tot hun recht komen en het best passen in een bepaald woningcomplex. Het raakt alles: het huis, de woning, de bewoning, van ouds het rijk der vrouw" (33). In deze opsomming van wat woningbeheer inhoudt, wordt nauwelijks gerept over een kant van het werk die in de begintijd sterk was benadrukt, juist ook in verband met het specifiek vrouwelijke karakter van het werk: opvoeding, hulpverlening, raadgeving. Dat deze doeleinden wat naar de achtergrond waren gedrongen was bijvoorbeeld al tot uiting gekomen in een conflict binnen het bestuur van de Vereeniging, dat geleid had tot het aftreden van de voorzitter. Zij had in 1915 ten behoeve van de Amsterdamse wethouder van volkshuisvesting een stuk geschreven over het werk van de opzichteressen en daarin het wezen van het woningwerk omschreven als "het ontwikkelen van de energie der bewoners", als "opvoeding van mensen" (34). De overige bestuursleden waren het met deze visie niet eens. Zij meenden dat het beheer van woningen en het toezicht op de bewoning centraal in het werk moesten staan. Omgang met de bewoners, opvoeden, helpen, waren onderdelen van het werk die niemand ervan wilde scheiden, maar waren niet het doel van het woningwerk. Deze opvatting zegevierde: de opzichteressen zochten hun speciale deskundigheid in "zakelijk" beheer, niet in de meer algemene hulpverlening.

In bepaalde opzichten betekende dit een beperking van het arbeidsterrein. Hulpverlening werd in toenemende mate ingeperkt tot doorverwijzing naar Maatschappelijk Hulpbetoon, MOB's, voogdij- en reclas-seringsverenigingen. Opzichteressen organiseerden zelf geen clubs meer, maar lieten dit over aan Ons Huis en soortgelijke instellingen, het uitlenen van boeken werd het werk van Openbare Leeszalen. Anderzijds zocht men uitbreiding van het werkterrein en probeerde men ingeschakeld te worden bij krotopruijing, sanering, stadsplanning en na de Tweede Wereldoorlog zag men taken bij de wederopbouw en de uitvoering van de Woonruimtetwet.

Om deze nieuwe claims waar te kunnen maken, was een gespecialiseerde opleiding onontbeerlijk, maar de ontwikkeling op de Scholen voor Maatschappelijk Werk ging in een andere richting (35). Zoals gezegd was de invloed van de Vereeniging op de op-

leiding na 1930 sterk verminderd. Bij de directies van de opleidingsinrichtingen was voor het woningwerk - juist ook door de veranderingen hierin - weinig belangstelling, en de animo voor dit werk bij de leerlingen bleef zeer gering. Het was geen wonder dat dit alles de kwaliteit van de opleiding niet ten goede kwam. Na de Tweede Wereldoorlog leek een gespecialiseerde opleiding niet langer gerechtvaardigd. In 1948 werd tussen de besturen van de Vereeniging en de Scholen voor Maatschappelijk Werk overeenstemming bereikt over een regeling volgens welke alle leerlingen werden opgeleid voor algemeen maatschappelijk werk, met daarbij de mogelijkheid tot het verkrijgen van een "aantekening" woningwerk of een andere specialisatie. Vergeleken met de vooroorlogse opleiding betekende dit een forse inkringing van het specialistische gedeelte en tevens een herdefiniëring van het werk in minder woning-technische richting.

Het woningwerk, aan het begin van deze eeuw een van de belangrijkste takken van sociale arbeid, bleek na de Tweede Wereldoorlog gereduceerd tot een relatief onbelangrijk onderdeel van het brede terrein van maatschappelijk werk. De woningopzichters probeerden te redden wat er te redden viel. Weliswaar sloot de Vereeniging zich aan bij de in 1947 opgerichte Bond van Maatschappelijk Werkers in Nederland, maar zij bleef daarnaast als zelfstandige vereniging bestaan. Zij wilde de mogelijkheid behouden een eigen stem te laten horen om te voorkomen dat het werk nog verder zou afbrokkelen (36). Wel ging de Vereeniging eind jaren '50 over tot naams- en statutenwijziging om aan te sluiten bij de gewijzigde inzichten over het woningwerk. De "Vereniging voor Sociaal Woningwerk" definieerde haar werk als "de sociale kant van het woningbeheer". De eenheid van technisch-financieel beheer en sociaal werk werd - ook in de doelstellingen - losgelaten. Daarmee was het "beheer van arbeiderswoningen" geworden tot "woningmaatschappelijk werk" (37).

De Vereniging voor Sociaal Woningwerk ontplooidde weinig activiteiten meer. In de zestiger jaren werd de band met de Bond voor Maatschappelijk Werkers sterker aangehaald, maar dit gaf geen nieuwe stimulans tot actief optreden. Hoewel de vereniging

nooit officieel is opgeheven, stierf zij na die tijd een geruisloze dood.

Beheer als sociale controle

Hoewel het beheer van arbeiderswoningen ongeveer gelijktijdig met andere vormen van sociale arbeid tot ontwikkeling kwam, heeft het zich vanaf het begin daarvan onderscheiden door de specifieke verhouding tussen opdrachtgever, sociaal werkster en cliënt.

Het principiële uitgangspunt van de eerste opzichters, dat woningbeheer geen filantropisch werk mocht zijn, maar moest strekken tot wederzijds voordeel van bewoner en eigenaar, gaf aan de positie van opzichters iets tweeslachtigs. "Het is de taak der woningopzichters deze woningen in dienst der eigenaars (curs. AdR) zoo te beheren, dat zij uit sociaal oogpunt het grootste nut afwerpen" (38).

Op de kritiek die het optreden als tussenpersoon tussen eigenaar en huurder uitlokte - "dat beschaafde, gefortuneerde dames renten ophalen voor kapitalisten heeft iets stuitends" (39) - bracht Johanna ter Meulen het argument naar voren dat juist door het feit dat ook kapitaalverschaffers belang hebben bij goed woningbeheer, de huurders niet gedemoraliseerd worden door "beweldadiging", terwijl ze toch profiteren van de hulp en steun die vrouwen uit de bevoorrechte kringen hun kunnen geven (40). Wanneer opzichters het volle vertrouwen van de eigenaars genieten en een grote mate van vrijheid krijgen om het beheer naar eigen goeddunken uit te voeren, zullen haars inziens de belangen van beide partijen gelijkelijk gediend worden.

Dat opzichters de belangen van verhuurders behartigen, wordt dus volmondig toegegeven en zelfs als aanbeveling voor deze vorm van beheer naar voren gebracht. Daarbij wordt aangenomen dat deze belangen parallel lopen aan die van de huurders. Waarschijnlijk was dit wel tot op zekere hoogte juist. Eigenaars die alleen een zo hoog mogelijk rendement van hun kapitaal verlangden, namen geen opzichters in dienst. Hiervoor was meer nodig, namelijk de wens bij te dragen tot verbetering van de huisvesting van de arbeidende klasse.

Dat de huurders baat zouden hebben bij deze vorm van maatschappelijk werk werd als vanzelfsprekend aangenomen. Dat een groot deel ervan bestond uit controle op de bewoners, werd wel onderkend, maar gerechtvaardigd als opvoeding tot een hoger beschavingsniveau. Tot de taak van elke opzichteres behoorde het "toezicht houden op de bewoning" en het "handhaven van het huurreglement". De meeste huurreglementen stelden regels voor het gebruik en schoonhouden van de gemeenschappelijke trappen en portalen, het kloppen van kleedjes, het drogen van wasgoed op balkons en uit ramen, het houden van kostgangers en het bezit van huisdieren. Bij haar wekelijkse huurinning kon de opzichteres nagaan of de bewoners zich aan deze regels hielden, maar ook of de woning zelf wel netjes onderhouden werd, of de vertrekken wel voor hun eigenlijke doel gebruikt werden, of de was niet in de kamer te drogen hing en of oudere jongens en meisjes niet bij elkaar sliepen. Vaak bleek dat WC's gebruikt werden als opslagruimte, slaapkamers niet als zodanig werden gebruikt omdat men de voorkeur gaf aan de donkerder bedsteden, dat van de droogzolders geen gebruik gemaakt werd omdat men de burens niet ondergoed niet wilde tonen. De reacties hierop van de zijde van de opzichteressen waren "opvoedend": huisvrouwen werden geholpen veranderingen aan te brengen in de ongewenste situaties. Maar op de achtergrond stond altijd de mogelijkheid van huuropzegging als aan de eisen van een nette bewoning niet werd tegemoet gekomen.

Wel kregen de opzichteressen de raad het toezicht zo onopvallend mogelijk te doen zijn. Dit moest al opgaan bij de selectie van huurders; het huisbezoek dat hieraan vooraf ging mocht "geen inspectie van kasten en bedden (zijn) maar een beluisteren: Wat kan er uit dit gezin groeien?" (41). Toch meende bijvoorbeeld Johanna ter Meulen dat men bij het beoordelen van nieuwe bewoners - zij het onopvallend - moest opletten of het beddegoed helder en schoon was, de kinderen er knap en verzorgd uitzagen, de tafel opgeruimd en schoongemaakt was (42). Onopvallend toezicht betekende ook dat men niet naar binnen mocht gaan als op het kloppen niet werd opengedaan, dat men zich zakelijk en beleefd, bescheiden en niet opdringerig opstelde. Tact was

voor opzichteressen een onmisbare eigenschap.

Toch was het juist dit controlerende aspect van het woningwerk dat in de loop der jaren steeds meer op verzet stuitte. De leefwijze van arbeiders had zich geleidelijk ontwikkeld in een richting die overeenkwam met de door opzichteressen gehanteerde normen, arbeiders raakten gewend aan betere woningen en pasten hun woongedrag hierbij aan; het werk van opzichteressen werd daarmee ten dele overbodig. In hoeverre het optreden van opzichteressen zelf tot dit alles heeft bijgedragen is moeilijk te zeggen. Waar de contacten tussen opzichteres en bewoners veelvuldig en intensief waren, mag een zekere invloed niet worden uitgesloten. Maar van het aantal arbeidersgezinnen in Nederland kwam slechts een gedeelte met een opzichteres in aanraking, zodat deze invloed ook niet overschat moet worden (43).

Verbetering van het levenspeil en verhoging van het beschavingsniveau van arbeiders was ook gepaard gegaan met een versterking van hun gevoel van eigenwaarde, wat ertoe bijdroeg dat controle op het dagelijks doen en laten door vrouwen uit de burgerij minder goed werd verdragen. Woningbouwverenigingen velden er weinig voor het woongedrag van hun leden-bewoners te laten controleren door buitenstaanders: gekozen bewonerscommissies konden minstens even goed vaststellen of de in de bewonersreglementen opgenomen bepalingen werden nageleefd. "De idee der self-help is in de woningbouwverenigingen van valide arbeiders zoo overheerschend, dat zelfs, als er nog plaats voor woningopzichteressen zou zijn, deze er zeker niet zullen komen" (44).

Ook het toezicht in de gemeentewoningen kwam hier en daar ter discussie te staan. In 1925 kwam in de Amsterdamse gemeenteraad een advies ter tafel over de reorganisatie van het woningbeheer. Opzichteressen (inspectrices) werden, evenals daarvoor, belast met toezicht op de bewoning. "Voor de uitoefening van haar taak moet zij de bevoegdheid hebben, de woningen binnen te treden. Het gebruik van deze bevoegdheid, evenals trouwens het geheele optreden moet met tact geschieden" (45). Deze zinsnede lokte heftige protesten uit van een aantal raadsleden, die meenden dat opzichteressen niet het recht moesten krijgen de woning ongevraagd bin-

nen te gaan. De huurders zouden op die manier worden bestempeld als gezinnen die onder toezicht moesten staan, terwijl dit met name voor ordentelijke arbeiders en middenstanders onverdraaglijk was. Na langdurige discussies beloofde de wethouder dat in het huurcontract van gemeentewoningen zou worden opgenomen "dat de huurder het recht heeft bezwaar te maken tegen het betreden van de woning" (46) en dat in die gevallen de opzichteres niet mocht binnentreden dan na machtiging van B en W.

Aan het verzet tegen toelating van opzichteressen lagen mede ten grondslag "jarenlange" klachten over ontactisch optreden. De kritiek dat zij de neiging hadden zich zonder noodzaak met de aangelegenheid van gezinnen te bemoeien, was aanleiding geweest tot onderzoek. De onderzoekscommissie kwam tot de conclusie dat de kritiek sterk overdreven was en verklaard kon worden uit de mentaliteit van het soort gezinnen waarmee opzichteressen werkten. In de gemeentewoningen woonden vaak de moeilijkste gezinnen die op de vrije markt of bij de woningbouwverenigingen niet in aanmerking kwamen voor een huis: heel grote gezinnen, gezinnen met "zwakke woonbeschaving", ex-krotbewoners, "onmaatschappelijke" gezinnen. De commissie was van mening dat het toezicht op de wijze van bewoning, bemoeiing met de gezinnen en sociale hulpverlening door vrouwelijke ambtenaren in deze woningen nog steeds nodig waren. Dit nam niet weg dat zij bescheiden en tactvol moesten optreden en "opzichteressen moeten bij betreding der woningen die uren kiezen, dat haar bezoek niet kan worden beschouwd als een hinderlijke verstoring van het gezinsleven" (47).

De kritiek op het werk van de opzichteressen was hiermee niet verstomd. In 1927 werden delen van een nota van de hand van de directeur der Amsterdamse Woningdienst gepubliceerd, waarin zuiver opzichteressenwerk voor het grote gemeentelijke woningbezit te kostbaar werd genoemd en dit werk als een niet te verdedigen "bevoogding" van gezinnen werd aangemerkt. Sociaal woningtoezicht zou alleen nog op bepaalde categorieën mensen betrekking moeten hebben (48). Deze negatieve waardering van het werk speelde waarschijnlijk ook een rol in het op wachtgeld zetten van de hoofdinspectrice van de Amsterdamse Woningdienst, die nooit meer door een

ander werd opgevolgd.

Het bestuur van de Vereeniging was hevig verantwoordigd over de manier waarop in de gemeenteraad was gesproken over het werk van de opzichteres, die "van belangstellende tot indringster" was gemaakt en over het gebruik van de term "bevoogding" in relatie tot hun werk. Toch protesteerden zij alleen binnenskamers, een openbare discussie over het werk van opzichteressen wilden ze vermijden. "Hoe minder stof opgewaaid wordt, hoe beter, hoe minder publiekelijk over ons werk gesproken wordt, hoe beter" (49).

Wel brachten de moeilijkheden in Amsterdam Louise Went ertoe het woningtoezicht ten behoeve van "gezeten arbeiders" binnen de Vereeniging ter discussie te stellen. Zij vroeg zich af of het beheer door opzichteressen nog nodig was, behalve in blokken voor arme of zeer eenvoudige bevolking. Geschoolde arbeiders verdroegen volgens haar het als bevoogdend ervaren optreden van opzichteressen niet meer, waar zij werkten werden zij ten hoogste nog geduld. Bovendien waren arbeiders nu zelf in staat de weg te vinden naar verenigingen die voorlichting, steun en ontspanning konden bieden. De meeste opzichteressen vonden de kritiek op hun werkwijze onterecht en achtten de beschuldiging van bevoogding ongegrond. Zij waren het om een veelheid van redenen niet met Louise Went eens. Opzichteressen deden volgens hen goed werk, dat ook voor de "betere" arbeiders nog van nut was, al was het maar preventief. Met name verzetten zij zich tegen de gedachte dat opzichteressen alleen nog ingeschakeld moesten worden bij de huisvesting van ex-krotbewoners en onmaatschappelijke gezinnen. Ook al was het meer persoonlijke werk in het grote beheer naar de achtergrond gedrongen, zagen zij daar toch nog belangrijke taken, die bovendien nog voor verdere uitbreiding vatbaar waren.

Konklusie

De specifieke kenmerken van het woningwerk dat aan het begin van deze eeuw tot bloei kwam, hebben de veranderingen in het beroep van woningopzichteres in sterke mate beïnvloed.

In de beginjaren leefde onder de voorstanders van

het werk de gedachte dat het optreden van opzichters uitstekend geschikt was om de standen dichter tot elkaar te brengen. Kontakten tussen beschaafde vrouwen en arbeidersvrouwen zouden de kennis van en de waardering voor elkaar doen toenemen en zouden beide partijen ten goede komen (50). Het idee dat wederzijds contact tot wederzijds voordeel strekte, was niet alleen uitgangspunt bij het woningwerk, maar speelde bij meer vormen van sociale arbeid, zoals het Ons Huis-werk een rol.

Daarnaast had het woningwerk expliciet tot doel het behartigen van de materiële belangen van de eigenaars. Ongeacht de verdere relatie waren de opzichters voor de bewoners dan ook altijd degenen die de eigenaar vertegenwoordigden, de regels afdwongen en het sanctiemiddel van huuropzegging konden hanteren. Vanaf de aanvang was het beheer van arbeiderswoningen daardoor direkter dan andere vormen van sociale arbeid verbonden met sociale dwang.

In de tweede plaats onderscheidde het woningwerk zich door de manier waarop cliënten gerecruteerd werden. Maatschappelijk werk is doorgaans gericht op hulpverlening aan categorieën mensen die bepaalde problemen gemeen hebben of dezelfde tekorten ervaren. Hulp wordt soms op verzoek van de cliënten zelf gegeven, vaak toebedeeld op initiatief van organisaties die tekorten of problemen aanwezig veronderstellen. Kenmerkend voor het woningwerk was dat dit zich richtte op een zeer brede categorie mensen, in principe alle bewoners van arbeiderswoningen. Daarbij ging men ervan uit dat al deze bewoners identieke tekorten hadden. Het opheffen van deze tekorten was de rechtvaardiging voor het onderwerpen van alle bewoners, ongeacht hun individuele kenmerken, behoeften of wensen, aan bemoeiing en beïnvloeding. Het controlerend aspect dat elke vorm van maatschappelijk werk in zich draagt, kwam in de manier waarop huurders tot objecten van sociale zorg werden gedefiniëerd wel heel duidelijk naar voren. Een verondersteld gebrek aan beschaving gaf opzichters, in naam van eigenaars, het recht zich op zodanige wijze met hen te bemoeien dat gedragsveranderingen in de richting van netter, rustiger en beschaafder gedrag werden afdwongen.

Hierin was echter tevens de kern gelegen van de problemen en weerstanden die het woningwerk in toenemende mate ondervond. Versterking van de positie van arbeiders in het productieproces bracht toename van welvaart, meer ontwikkeling en een regelmatigere en ordelijker gezinsleven met zich mee. Een van de doelstellingen van het woningwerk, het opvoeren van het beschavingsniveau van de arbeiders, was ten dele gerealiseerd, het optreden van opzichters minder nodig. Daar kwam bij dat machtsvergroting ten opzichte van de burgerij een deel van de arbeiders gevoeliger had gemaakt voor bevoogding van die zijde: Met name de niet-confessioneel gebonden arbeiders wensten door middel van "eigen" organisaties verbetering in hun positie te brengen, hulp "van bovenaf" en zeker hulp die zo sterk met controle was verweven, werd in toenemende mate afgewezen.

De vrouwen die het beheer van arbeiderswoningen tot hun werkterrein kozen, definieerden hun optreden als maatschappelijk werk. Daarbij distantieerden zij zich van in hun ogen goedbedoelde, maar vaak ondeskundig uitgevoerde liefdadigheid. Pogingen tot professionalisering van het beroep van woningopzichters werden dan ook in de eerste plaats gerechtvaardigd door verwijzing naar verbetering van de kwaliteit van het werk. Woningopzichters meenden zelf het best te kunnen beoordelen hoe en door wie het werk moest worden verricht; zij probeerden hun greep op de organisatie, inhoud en werkwijze van het woningwerk te verstevigen.

Zo moest controle over het "vak" het mogelijk maken dit beroep uitsluitend te reserveren voor vrouwen. Concurrentie met mannen kon de positie van vrouwen alleen maar benadelen, uitsluiting van mannen was daarom de beste manier om wedijver om arbeidsplaatsen te voorkomen. Zeggenschap over de toegang tot het beroep moest het niet alleen mogelijk maken mannen te weren, ook "niet-ontwikkelde" vrouwen konden op deze manier buitengesloten worden.

Het streven van woningopzichters naar professionele status had dus zowel kwaliteitsverbetering en kwaliteitsbewaking van het werk ten doel, als het verwerven van een monopoliepositie voor ontwikkelde

In het eerste decennium van deze eeuw lijken pogingen tot professionalisering succes te hebben: er komt een gespecialiseerde opleiding, een beroepsvereniging wordt opgericht, het principe van "vrouwelijk" beheer vindt erkenning. Na de Eerste Wereldoorlog komt dit proces echter min of meer tot stilstand. De beroepsgroep, i.c. de Vereeniging van Woningopzichteressen slaagt er niet in een autonome positie te verwerven, zich het recht van controle over het beroep toe te eigenen. Niet alleen lukt het opzichteressen niet het werk voor te behouden aan opgeleide vrouwen, ook de vaststelling van wat het werk moet inhouden wordt geleidelijk aan hun invloed onttrokken. Grootschalig beheer doet de inhoud van het werk veranderen zonder dat opzichteressen hiertegen iets kunnen doen. In de twintiger jaren wordt duidelijk dat het werk van opzichteressen geen algemene ingang zal vinden. Zoals gezegd is deze vorm van woningbeheer dan voor vele arbeiders onaanvaardbaar geworden. Opzichteressen zijn door de kritiek op hun werk in een defensieve positie gedrongen; zij pleiten nog voor differentiëring in de intensiteit van bemoeiing en voor verlegging van het werkterrein, maar deze ideeën krijgen niet veel steun meer. In deze situatie is het begrijpelijk dat van het bereiken van een professionele status geen sprake meer kan zijn.

Pas na de Tweede Wereldoorlog zullen er opnieuw pogingen tot professionalisering gedaan worden. Dan zijn het echter de maatschappelijk werkers in hun totaliteit die streven naar prestigeverhoging en bescherming van het beroep. Voorzover woningopzichteressen gediplomeerde maatschappelijk werkers zijn, profiteren zij hier ook van. Maar de hierboven beschreven ontwikkelingen hebben ertoe geleid dat dit meestal niet het geval is; de woningmaatschappelijk werksters hebben hun positie binnen de hulpverlening niet kunnen herwinnen.

Noten

1. Zie voor de kenmerken van professies, Freidson (1971), pp. 71-89; Johnson (1972).
2. Vgl. Freidson (1972); Peters (1970).

3. Mercier (1889), pp. 60-71.
4. Zie voor de geschiedenis en de inhoud van het woningwerk: Blomberg (1953) en (1966); Hubregtse (1950); De Lange (1965); Ter Meulen (1898) en (1921); Van der Pek-Went (1922); Pijnappel (1937).
5. Onder maatschappelijk werk verstond men het organiseren van allerlei activiteiten voor kinderen en volwassenen, zoals tuinfeesten, concerten, uitstapjes, tuinwedstrijden en het oprichten van handwerk-, handenarbeid-, muziek- en toneelclubs. Zie bijv. "Maatschappelijk werk bij de bouwvereniging Amsterdam-Zuid".
6. Een korte samenvatting van de resultaten van deze enquête is te vinden in "De taak van de woninginspectrice", p. 155.
7. Idem, p. 155; pp. 162-164.
8. Ter Meulen (1898), p. 2.
9. Johanna ter Meulen liep bijvoorbeeld enige tijd stage op een polikliniek voor kinderen om haar huurders beter te kunnen adviseren bij de verzorging van hun jonge kinderen. Onder de naam Octavia schreef zij *Eenige werken aan jonge moeders*, De Lange (1965), p. 154.
10. Volgens mej. W. Blomberg was het contact van Louise Went met haar huurders zeer intensief: zij wist alles van iedereen en bewoners vertrouwden haar veel van hun zorgen en problemen toe. Zie ook Blomberg (1966), p. 16.
11. Ter Meulen (1898) en (1921); Mercier (1903).
12. A. Keppler, directeur van de Amsterdamse Woningdienst, geciteerd bij Ottens (1975), p. 71.
13. Ter Meulen (1898), p. 6.
14. Muller-Lulofs (1903), p. 24.
15. Ter Meulen (1898), p. 8.
16. Geciteerd bij Muller-Lulofs (1903), p. 4.
17. Muller-Lulofs (1903), p. 5.
18. Idem, p. 6.
19. Geciteerd bij Muller-Lulofs (1903), p. 4.
20. Muller-Lulofs (1903), p. 9.
21. Idem, p. 9.
22. Vanaf het begin van de opleiding tot in de jaren '30 verzorgde Louise Went de theoretische lessen Woningwerk. De technische lessen werden gegeven door architecten, jarenlang door Van der Pek, de echtgenoot van Louise Went.
23. De gegevens over de Vereeniging van Woningopzichteressen zijn merendeels ontleend aan de notulen van de bestuurs- en ledenvergaderingen, die vanaf 1903 bewaard zijn.
24. Notulen van de ledenvergadering, 9 jan. 1903.
25. Het salaris van de eerste opzichteressen was heel laag; alleen vrouwen die het geld niet strikt nodig hadden, kon-

- den dit beroep uitoefenen.
26. De secretaresse van de Vereeniging schreef in 1905 dat een redelijke beloning nog niet *geëischt* (curs. AdR) kon worden zolang het werk zich nog bewijzen moest, Van der Hoeven (1905).
 27. Zo vertelde Henriëtte van Eyck in een interview met Trouw (8 maart 1976) dat haar moeder, toen het gezin tot armoede verviel, in 1917 enige tijd als woningopzichteres bij de gemeente Amsterdam ging werken.
 28. Louise Went was een belangrijke schakel tussen School en Vereeniging. Zij bekleede jarenlang bestuursfuncties in beide organisaties.
 29. Zowel Johanna ter Meulen als Louise Went hadden jarenlang een adviserende functie bij de gemeente Amsterdam; toch bleven zij het "kleine beheer" als het ware werk beschouwen.
 30. Mej. P. Hubregtse pleitte al in 1916 voor het loslaten van het principe van huurinning door opzichteressen. Als hoofdinspectrice bij de gemeente Den Haag probeerde zij het werk in het "grote beheer" een eigen inhoud te geven.
 31. Notulen ledenvergadering 10 mei 1917.
 32. Knappert (1924), pp. 38-39.
 33. Blomberg (1966), p. 29.
 34. Notulen bestuursvergadering 26 nov. 1915.
 35. In 1945 waren er in Nederland vijf Scholen voor Maatschappelijk Werk. Naast die van 1899 waren dat de R.K. School voor Maatschappelijk Werk in Amsterdam, de Katholieke School voor Maatschappelijk Werk te Sittard en het Centraal Instituut voor Christelijk Socialen Arbeid te Amsterdam en Groningen. Zie Moltzer (1947).
 36. Het aantal leden van de Vereeniging is nooit groot geweest. In 1914 waren het er 32, in 1949 ongeveer 90, waarvan 25 niet-werkende leden. Na die tijd nam het aantal alleen nog maar af.
 37. *Van Vereniging van Woningopzichteressen tot Vereniging voor Sociaal Woningwerk*, p. 6.
 38. Hubregtse (1930), p. 210.
 39. Antwoord van C. Alberdingk Thym op de ingezonden brief van Johanna ter Meulen in *De Amsterdamer*, november 1895.
 40. Ingezonden brief van Johanna ter Meulen in *De Amsterdamer*, november 1895.
 41. Blomberg (1953), p. 17.
 42. Ter Meulen (1921), p. 6.
 43. Van het aandeel van door opzichteressen beheerde woningen in het totaal aantal arbeiderswoningen is slechts een ruwe schatting te maken. In 1924 beheerden in Amsterdam 12 inspectrices ongeveer 6000 gemeentewoningen, dus ge-

- middeld 500. (Het aantal varieerde van 200 tot 1400 per inspectrice.) Zoals gezegd waren er in 1930 in heel Nederland 111 opzichteressen. Als we aannemen dat het Amsterdamse gemiddelde voor het gehele land geldt, komen we op een landelijk totaal van 50.000 à 60.000 door opzichteressen beheerde woningen. In 1930 was het totaal aantal woningen in Nederland 1.885.567. Om na te gaan welk deel daarvan uit arbeiderswoningen bestond, ga ik ervan uit dat het percentage arbeiderswoningen op het totaal aantal woningen overeenkomt met het percentage arbeiders (uitgezonderd landarbeiders) op de totale beroepsbevolking in datzelfde jaar, namelijk ongeveer 53%. We komen zo op 53% van 1.885.567=999.352 arbeiderswoningen. Hiervan werden er 50 à 60.000 beheerd door opzichteressen, dat is dus 5 à 6 %. Zie voor de gegevens over aantallen woningen en over aantallen beroepsbeoefenaars de Volkstelling 1930.
44. Moltzer (1939), p. 17. In het tijdschrift "De Woningbouwvereniging" verschenen in 1938 en 1939 een aantal artikelen over de plaats van de vrouw bij de bouwverenigingen. Mevr. van der Pek en Moltzer verdedigden het werk van opzichteressen, anderen verklaarden zich absoluut tegenstander van het optreden van opzichteressen in woningen voor normale gezinnen. Ook hier viel weer het woord bevoogding.
 45. *Gemeenteblad*, 2e afd. 1925, p. 2491.
 46. *Idem*, p. 2509.
 47. *Gemeenteblad*, 1e afd. 1925, p. 1739.
 48. *De Telegraaf*, 28 dec. 1927.
 49. Notulen bestuursvergadering 20 jan. 1926.
 50. Zie bijv. Ter Meulen (1898) en (1921); Mercier (1905); Van der Hoeven (1905).

Literatuur

- Blomberg, W.C. (1953), *Vijftig jaar woningwerk in Nederland*, z.p., z.j.
- Blomberg, W.C., *Louise van der Pek-Went*, Amsterdam, 1966.
- Freidson, E., *Profession of medicine*, New York, 1971.
- Gemeenteblad* van de gemeente Amsterdam, 1e en 2e afdeling, 1925.
- Hoeven, W.C. v.d., "Bezoldiging van woningopzichteressen", in: *De Amsterdamer*, 21 febr. 1905.
- Hubregtse, P.H., "De sociale taak der woningopzichteressen", in: *Maatschappelijk Werk*, Amsterdam, 1930, pp. 205-213.
- Hubregtse, P.H., "Sociaal Woningbeheer", in: *Problemen van Maatschappelijk Werk*, Purmerend, 1950, pp. 302-312.

- Johnson, T.J., *Professions and power*, London, 1972.
- Knappert, E.C. (1924), *De School voor Maatschappelijk Werk*, Amsterdam, z.j.
- Lange, C.C. de, "Johanna Elisabeth ter Meulen", in: *Jaarboek Genootschap Amstelodamum*, jrg. 57 (1965), pp. 145-166.
- "Maatschappelijk werk bij de woningbouwvereniging Amsterdam-Zuid", in: *Tijdschrift voor volkshuisvesting en stedenbouw*, jrg. 12 (1931), pp. 2-6.
- Mercier, H., *Over arbeiderswoningen*, Haarlem, 1887.
- Mercier, H., "De Volkshuisvesting in Amsterdam", in: *De Gids*, jrg. 23 (1905), pp. 96-136.
- Meulen, Johanna ter, *De beschaafde vrouw als opzichteres over arbeiderswoningen*, Amsterdam, 1898.
- Meulen, Johanna ter, *De woningopzichteres*, Dordrecht, 1921.
- Moltzer, M.J.A., "De plaats van de vrouw bij de bouwverenigingen", in: *De Woningbouwvereniging*, jrg. 3, (1939), pp. 15-18.
- Moltzer, M.J.A., *De Scholen voor maatschappelijk werk*, Rotterdam/Den Haag, 1947.
- Muller-Lulofs, M.G. (1904) *Sociale opleiding*, Amsterdam, z.j.
- Notulen van de Bestuursvergaderingen van de Vereeniging van Woningopzichteresen.*
- Notulen van de Ledenvergaderingen van de Vereeniging van Woningopzichteresen.*
- Ottens, E.S., *Ik moet naar een kleinere woning omzien want mijn gezin wordt te groot*, Amsterdam, 1975.
- Pek-Went, Louise van der, "De woninginspectrice en haar werk", in: *Tijdschrift voor armoeden, maatschappelijke hulp en kinderbescherming*, jrg. 1 (1922), pp. 210-211.
- Peters, Helge, "Die misslungene Professionalisierung der Sozialarbeit", in: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und S.P.*, XXII (1970), pp. 335-355.
- Pijnappel, E.A., "In memoriam Johanna ter Meulen", in: *Tijdschrift voor volkshuisvesting en stedenbouw*, jrg. 18 (1937), pp. 29-30.
- "De Taak van de woninginspectrice", in: *Tijdschrift voor volkshuisvesting en stedenbouw*, jrg. 37 (1957), pp. 154-165.
- Van Vereniging van Woningopzichteresen tot Vereniging voor Sociaal Woningwerk*, niet gepubliceerd.
- Vlissingen, J.S. Fentener van, *Afscheidsrede bij het afscheid als secretaresse van de Vereeniging van Woningopzichteresen*, 1949, niet gepubliceerd.
- Volkstelling 1930*, deel VIII, Uitkomsten beroepstellingen; deel IX, Uitkomsten woning- en gezinstellingen, 's Gravenhage, 1934.

Ongewenste ontmoetingen in de Amsterdamse tram.

Klachten aan de Gemeente Tram Amsterdam in het begin van de twintigste eeuw.

Rineke van Daalen

"Eén rid in een tramway-stel dat gij in een groote stad als Weenen door de volks-wijken zoo rijdt, geeft meer kijkjes in het werkelijke leven dan honderd bladzijden" (Quack, 1877, blz. 5).

Het openbare vervoer in de negentiende eeuw was niet berekend op de sociale veranderingen, die de industrialisatie omstreeks de eeuwwisseling met zich meebracht. In dat opzicht vertoonde het overeenkomsten met verzorgingsarrangementen, die in deze periode ofwel een ingrijpende gedaantewisseling ondergingen, ofwel volledig verdwenen en vervangen werden door nieuwe voorzieningen. Deze organisaties op grote schaal waren merendeels bedoeld voor algemeen gebruik, waarbij financiering en beheer aan een centraal apparaat toevielen (1). Het gebruikers- en cliëntenbestand werd heterogener, terwijl het bureaucratische karakter van dit soort instellingen in principe gelijkheid van behandeling impliceerde. Relaties met cliënten en gebruikers werden op onpersoonlijke wijze geregeld, - iedereen kreeg te maken met dezelfde statuten en reglementen en op iedereen werden dezelfde bepalingen van toepassing.

Dit artikel heeft betrekking op het tramvervoer in Amsterdam. Het beschrijft problemen die tram-passagiers met verschillende sociale posities hadden in de omgang met elkaar en met het personeel van de Gemeente Tram Amsterdam. Daarbij gaat het om problemen die ze probeerden op te lossen door een beroep te doen op het gemeentelijke vervoerbedrijf.